

Németh István Péter

A gyógyító Lovagkirály

(Arany János: *Szent László füve*)

A Balaton melléki Tapolca oppidum kétszer is boldog településnek mondhatta magát Szent László királyunk közelében. Elmondhatta magáról lakóival együtt, hogy szomszédja lehetett a Lovagkirálynak, egyszer, amikor urunk Sümegen tette tiszteletét, s utolszor, amikor Somogyváron eltemették. Ugyanis akkor még a Balaton ritmikus hullámai a déli oldalon a királyi sírig, emitt pedig a mezővároska határáig érkeztek. A tó ugyan visszahúzódott az újkorra, de mind Somogyvár határában, mind pedig Tapolca körgyűrűs műútjának árkában még mindig jelzik, meddig ért ded tengerünk.

Szent László pénzei, amiket kun aranyérmékből magának a királynak az imája változtatott kerek kövecskékké (valójában eocén korabeli egysejtűekből lett Nummulitesz-fossziliák), megtalálhatók Tapolca közelében, Ajka környékén is (hegynyi mennyiségben). Magam is tartok az íróasztalomon belőlük néhányat.

A Dunántúltól messzire kellett mennem, hogy Szent László életéből az első legendás jeleneteket lássam. Eljutottam Tordára, ahol a hasadékon át ugratott lovával a Lovagkirály, s nem csupán Győrött, de Váradon is láttam hermáját. Székelyderzs templomának freskóján ámulhattunk, aztán 1989-ben a Lendva környéki (tehát pannon!) bántornyai (turniscei) falfestmények előtt állhattam Nagyboldogasszonykor, miket hajdanán Rómer Flóris is annyira megcsodált.

Szent László fűvét (*Gentiana cruciata*) sokféleképpen hívják: keresztés tár-nics, Szent László-tárnics, keresztfű, pestisfű, dantzia-gyökér, epefű, kígyófű vagy ördögméz stb. A Balaton-felvidéki Nemzeti Park területén is honos, védett virág. Szent László fűvének eredetmondáját mind prózában elmesélve, mind versben ismerem, a leggyönyörűbben Arany János verses beszélyében található, melyet 1847-ben írt. (Majd 1853-ban születik a sírjából kikélő, a tatárok elleni harcba Laczkfi Endre oldalán beavatkozó, az ellenség soraiban nagy pusztítást végző Szent Lászlóról Arany János másik remeke.)

Arany népmondának nevezte a *Szent László fűvét*. E műfajt választotta pályája elején barátja, Tompa Mihály is. (Tompa népmondás-népregés kötete 1846-ban jelent meg.)

Keresztury Dezső szerint Arany János számára kísérlet, de igen fontos kísérlet volt a *Szent László füve*, korántsem hangpróba, semmi esetre sem költői kitérő. Szerinte a népiességének új területe, a történelmi néphagyomány felé figyelmét e mű terelte, rátalált, miképpen lehet drámai jelenetezéssel, erkölcsi problémafelvetéssel egészen önállósítania tárgyát, sikerült megtartania a maga hagyománytisztelő történelemszemléletét, szerencsésen találta meg a többségi köznyelvi és a csupán csekély számban, de mégiscsak használt, régi korokat idéző archaikus kifejezések arányát, valamint „a nagy történelmi tárgyak ábrá-

zolására is megtalálta a görögtüzes ábrázolásmód helyett a mindenki számára hozzáférhető”.

A műköltészeti remekké emelt népmonda inicialitása két irányba is mutat, a közismertebb Arany-opusokig. Figyeljük csak meg, miképpen nyitja évszám-megjelöléssel az elbeszélő költeményét Arany! Ettől még lehetne Ilosvai Selymes Péter, Tinódi Sebestyén kései jó tanítványa, ám távol van tőle minden történelmi akkurátusság, és már a legendát újralelegendásító költői törekvés az övé e korai opusában. Adatol, ám egészen az élőbeszéd közvetlenségével, nem kicsit szándékolatlan gondozatlanabb fogalmazásával vonja spirituális bűvkörébe az olvasót:

*Ezer év után még nem írtak nyolcszázat,
Hanem legfőlebb csak nyolcvan-egynehányat,
Mikor László király, magyarok királya,
Pogány kun hadakkal háborúba szálla.*

Miképpen a *Toldi Előhangjában* csak hozzátételezen adja meg az emberöltők számát (kilenc-tíz), úgy itt is anno Domini ezernyolcvan-egynehányról beszél. S ott a pálya elején már az *Epilógus* első strófájának régies kifejezése is, az időskorig megőrzött 'legfőlebb', aminek szinonimája az idegen 'maximum'... (*Az életet már megjártam, / Többnyire csak gyalog jártam / Gyalog bizon', / Legfőlebb, ha omnibuszon.*)

Arany János mesekezdő formulája tartalmazza a modern mesemondó évszázadát, s csak egy-két esztendőcske tévedést enged meg magának a történet időbeli elhelyezésében. Íme egy XIX. századi „Hol volt, hol nem volt...”.

Arany János álmiai, látomásai megelőzték a valóságban történeteket. Tudjuk, rövid színészi kóborlásának az vetett véget, hogy édesanyja halálát álmodta meg. A föltámadt büntudattól, hogy elhagyta őt, nyomban hazaindul. Édesanyját még életben találta, aki két hét múlva hunyt el. 1847-ben történelmi vértengerről írt a *Szent László fivében*, amely a következő két esztendőben – mint szintén háborús katasztrófa – bekövetkezett. Balsejtelve is igaznak bizonyult. A Jóisten tényleg a 66. évében kötötte kéréjébe, rakta régi csűrjébe...

Arany János hiperszenzibilitása egy olyan költőszemélyiségre enged következtetni, amely Batsányi János számára még eleven típusnak számított: a Látó költőre. A csatatéren halálát előre hirdető, Júlia eldobandó özvegyi fátylát versbe örökítő Petőfi Sándor is feltétlen ilyen géniuszt lehetett. Arany János Szent Lászlója kiválasztottként e műben szintén égbeli intést, isteni jelet kap – kurzívval jelzi a költő, hogy a 'látás' az látomás, amely nem más, mint a megtörténendő realitás:

*Még soká könyörge, mert mozgott a szája
Nézuén a magas ég domboru boltjára:
Megnyitá azt Isten és látást mutatott,
de amit a király csak maga láthatott.*

Arany János egy – korára – már kifáradni látszó költői képet újított meg. A vérből lett tengerét. Igaz, ugyanebben az esztendőben, 1847-ben Vörös-

marty tolla alól is kikerül ez a szóösszetétel: „Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma / Vértengerbe kerül...” (Használta Kölcsey: „Vérözön lábainál. / S lángtenger felette.” Használja még József Attila is 1923-ban: „Legyetek hasonlók hozzájuk, / Hogy kisgyerekeitek liliomlábaikkal / Ártatlanul mehesse- nek át / Az előttük álló vértengeren.” Arany János képalkotásában a pataktól a tenger vérig jut el, mint Ady az Értől az Óceánig. Látomássá táguult Aranytól, félelmetesen, a konkrét látvány:

*Nagy volt a vérontás, folyt a vér, mint patak,
Tőle a vizek is mind megfáradtanak,
A mező sík-vér lett, mint valamely tenger,
Sziget benne a sok halomra ölt ember.*

*Kível sebje nem bírt, az vérbe fulladott,
A félig elevent megfojtá a halott...*

Vörösmarty a szabadságharc bukása után írta *Elősző* című költeményét. Annak borzalmakat megörökítő szürrealista szcenikáját előlegzi Arany véres allegóriája. Pedig a magyar sereg győzött, s vitézeink mulatnak, áldomást isznak a diadalra, amit Szent László király vezérletével vittek véghez. (S amiből nem is lesz majd olyan sok – még Mátyás hadvezéri sikereiről sem feledkezve meg!) Ha létezhet valamiféle totális nemzeti öröm, akkor most aztán ebben a történelmi helyzetben természetes lenne, hogy mindenki egyformán és önfeledten ünnepel. Arany János nem így írta le a népmonda nyomán sem e mámoros jelenetet. Két hős, egy győző és egy legyőzött nem vesz részt a pogány módon folytatott mulatságban. A Kunországba hírvívőnek hagyott harcos (a kalandozások korában küldte haza Nyugat az úgynevezett gyászmagyarokat), és maga Szent László, aki népe győzelménél fontosabb-egyetemesebb eszmények igaztatásában él. A Lovagkirály csöndje és magánya inkább hasonlít a vesztes kunéra:

*A király ellenben csöndes sátorában
Buzgón imádkozva térdepelt magában,
Fényes győzedelmét nem tartá övének,
Hálát adva érte Ura-Istenének.*

Nem véletlen, hogy a katolikus Babits lírája fog a XX. században rezonálni Arany népmonda-parafrazisának ezen kezdő strófáira:

*De nem hallgatá meg a felséges Isten,
Véres háborúban mivel kedve nincsen,
Véres háborúban, emberáldozatban
Hogy gyönyörködhetnék a jó Isten abban?*

Babitsnál ugyanez a magas rendű moralitás a következőképpen szól:

*Az Úristen őriz engem
mert az ő zászlóját zengem.*

*Ő az Áldás, Ő a Béke
nem a harcok istensége.
Ő nem az a véres Isten:
az a véres Isten nincsen.
Kard ha csörren, vér ha csobban,
csak az ember vétkes abban.*

A kereszténységet védelmező Lovagkirály erénye és a vérontás bűne egy szín alatt nem férhettek össze. Először Szent László egész bensőjében kellett az isteni kiengesztelődésnek végbemennie, hogy a megbetegedett világnak se kelljen tovább bűnhődni. A gyógyulást hozó kegyelmet csak a Krisztussal azonosuló király kaphatja meg. Amíg annak nem jön el az ideje, addig a magyarok győzelmét a pestis – mint az öldöklés következménye, a bűn zsoldja – átfordítja az ellenkezőjébe, vereségbe:

*A vérnek mezején büszhődöző testek
Fojtó páráikkal lettek a győztesek,
A magyarok pedig omlottak szüntelen,
keserű lett nekik a szép győzödelem.*

A további versszakokban Arany János jeremiádját ismerősen fogadja az az olvasó, aki előbb ismerte e műnél Juhász Ferenc XX. századi époszát, a *Tétkozló országot*. Ám az is meglehet, hogy ezek, a szabadságharc előtt született Arany-sorok szolgáltak mintául Tompa Mihálynak, aki majd az ezernyolcszázötvenes évek elején sír a nemzet sorsán, a háború utáni béke korának mérhetetlen elaljasodásán:

*Minden utca és ház telve döghalottal,
De, hogy eltemetné, nincsen ember ottan,
Másszor a holt-testet hordták a mezőre,
Most az élő ember futott oda tőle.*

*Szomszédnak a szomszéd bajához nincs köze,
Hamvából kialudt a barátság tüze,
Megszűnt a rokonság, nincs testvér, atyafi,
Elhagyták az apát fölnevelt magzati.*

*...Mindegy, akármelyik haljon meg hamarabb;
Mi öröme annak, aki élve marad? –*

(Arany János: *Szent László füve*, 1847)

*Ne járj a mezőn, temető van ott;
Ne menj a tóra, vértől áradott; (...)*

*A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett,*

*A vén lelke örömmel ettelik,
Hogy nem kell élni már sok ideig.*

*A kidült fában őrlő szú lakik...
A honfi honfira vádaskodik.*

(Tompá Mihály: *A gólyához*, 1850)

Szent Lászlót, hogy elhárítsa a bajt, hogy megenyhítse az Úr haragját, hogy kiimádkozza népét a romlásból, a kultúrtörténet és a világirodalom nagy magányos bűnbánóinak sorába helyezi Arany János. (A XX. században Thomas Mann fog a Gesta Romanorumból történetet meríteni, az ő vezeklője, Szent Gergely még borzzá is változik *A kiválasztottban*.)

Szent László a kétségbeesett zsoltáíró és a keresztény szentek szokásait követi, megszagatja ruháját és hamvazkodik. A szó első jelentése és a liturgikus szokás szerint is. (Bár az egyháztörténet szerint csak a Szent Lászlóét követő században terjedt el a feltámadás ünneplését előkészítendő hamvazkodás. Hamut szórtak a keresztények húsvét előtt 40 nappal a fejükre.) Arany János így beszélte el:

*A király pedig ült a földnek porában, (...)
Koronája helyét hamuval hinté meg. (...)*

*A nép pedig bámul a kegyes királyra,
Hamutól megőszült fedetlen hajára...*

(Utóbbi két sor láttató erejű képét modern tárgyias költő elirigyelhetné.) Innen, a porból lehet csak felemelkednie a fohászakodónak. Természetesen nem csupán az Úr előtt kell szavainak, érzéseinek kedvesnek lennie, de addig még egy megkísértést is át kell élnie. Nem a csatateren, hanem a politika és a metafizika síkján kell megvívnia a harcát. Régi hitbéli értékeinket hiányolja a népből jött s hirtelen támadt ellenfele, s ha győz, Szent Lászlót eszményeivel együtt elsodorja a tömeg. Az új próféta a régi hitet akarja visszavenni. Szerinte azért kiengesztelhetetlen a hajdani, keleti Öregisten, mert Szent István szolgálói már pogánynak mondott híveivel együtt elűzték, s ő bünteti a győztes harca után a magyart a tőle elfordulásáért. A nép – természetéből fakadóan, itt mint tömeg – igazat is ad néki. A honfoglalók identitászavarának traumája jelentkezett megint. Koppány és Szent István ütközik meg a lelkekben, s ennek elviseléséhez sem kisebb erő kell, mint a kunok elleni háborúhoz. (De – megkockáztatom – nincs másról szó *A Toldi estéjében* a haldokló Toldi és Lajos király dialógusában sem, ahol már mindkét félnek igaza lesz.) Szent László egyedül marad a Jóistennel, s hogy ne kelljen további vért ontani, nyilván a magát ajánlja fel az imádkozó:

*„...Én uram Istenem!
Könyörülj, könyörülj veszendő népemen;
Ontsd ki rám, ha tetszik, méltó haragodat:
Csak népemről vedd le sujtoló karodat.”*

Akármi történjék, az már az isteni akarat megnyilvánulása lesz. Az Igaz Istené. Szent László lesz a kinyilatkoztatója, sőt őbenne testesül meg majd az Ige. Testi-lelki vergődésével Krisztus agóniáját, illetve sírboltba került, feltámadás előtti halálát is megéli-imitálja. Imája meghallgatást nyer, s testi-lelki metamorfózisa – merthogy nyilvános – meggyőzi, mintegy újratéríti a szenvedőket, Janus Pannonius szavával élve, a „megfáradt pannón népet”. A lovagkirály megkapja a kegyelmet, még a dicsfény is megjelenik a feje körül. A tömeg így hiszi el azt, amit lát. A jel teszi számukra nem csupán elfogadhatóvá, de igazzá Szent László útját. Hogy vele kell maradniuk. A győzelemből lett vereséget ő tudja megint győzelemmé változtatni. Illyés Gyula majd Kodály Zoltánt köszöntő versébe foglalja ezt a sorsképletet, mert igenis lehet a vereségből diadal:

*Karmester, nemcsak ezt a kart
vezényled, jól tudod,
hanem egy népet, a magyart,
villanjon homlokod;
akinek hangszekrénye lett
vártömlőc, temető
s kéz-intésedre égre kelt
a poklot-szenvedő;
ki jajból sajtoltad a dalt,
búból az örömet,
verségből a diadalt...*

Élet – halál – élet... Így következnek egymás után és egymásból sokak tanítása szerint. Arany művében a hamu-ősz viseletet fölváltja az élet piros színe, és ami ennél is több, az örökkévalóság, romolhatatlanság aranyának metafizikája:

*Ott letette a gyászt, bibor köntöst vett fel,
Szög haját megkente illatos kenettel,
Arany koronáját a fejére tette,
Aranyos keziját balkezébe vette.*

A királyi trónt és a harcos hadvezér-szerepét is hátrahagyta ekkor a meghallgattatott Szent László:

*„Gyöngye szolgálójának mert látást mutatott,
Népem orvosává engem felavatott:
Jertek el! lássátok s higgyetek nevében:
A keresztyén népek igaz Istenében.”*

Ijából, azaz kézívéből már nem ellenségre céloz, hanem az égbe, a majdnem-semmibe, ám ez a mozdulata arról tanúskodik, hogy a gondviselésre bízta nyilat, s ahol az majd leesik, ott lesz az ír a sebekre. És valóban: a keresztfű nevű herbára mutat a Jóisten, akinek eszköze maga Szent László és íja-nyila lett. S ez az eredetmonda veleje is: a nép Szent László fűvének nevezi azóta a keresztfüvet, amely legyőzte a pestist.

A győzelemből deformálódott vereséget változtatta át diadallá, a halálos állapotot étellel élhető életté a Lovagkirály lelki nagysága, nem pedig fizikai ereje. Nem karddal, nem bárdal, láttuk, íjának és nyilának sem volt fegyver-funkciója. Szent László népe orvosa lett Arany János elbeszélő költeményében. Mintha Illyés Gyula visszhangozta volna híres *Bartók* című versében ezt a motívumot: *„Dolgozz, jó orvos, ki nem andalítasz... / tapintva lelkünk, mind oda tapintasz, / ahol a baj / s beh különös, beh üdvös úrt adsz...”*

Mindnyájunk számára minden mesénknél édesebb lehetett s lehet ez az Arany János írta lírai beszély, mert benne Szent Lászlónak nem kellett újra sebeznie ahhoz, hogy gyógyítást hozzon.

